

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2024.19.318506>

УДК УДК 94:37(477.74-21)«18/19»(093)

DOCUMENTARY SOURCES FROM THE HISTORY OF THE ODESA REAL SCHOOL OF ST. PAUL

Natalia OmelchukPost-graduate student
Department of History
of Ukraine and Special Historical Disciplines
Odesa I. I. Mechnikov National University
2 Vsevolod Zmiienko St, Odesa, 65082,
Ukraine

ORCID iD:

<https://orcid.org/0009-0004-8188-0421>E-mail: spogadyvkorobkah@gmail.com

Citation:

Omelchuk, N. (2024) Documentary sources from the history of the Odesa real school of st. Paul, *Chornomors'ka mynuvshyna: transactions of Department of Cossack History in the South of Ukraine*, 19, pp. 141–150.

Submitted: 11.12.2024

Among them is the Odesa Real School of St. Paul. This publication examines documentary sources on the history of the school, which are divided into narrative – in the form of memories of school graduates about classmates, teachers, the educational process, everyday life and archival sources. It was found that the latter are presented by a separate fund in the State Archives of the Odesa region, which contains more than 4.5 thousand cases. The materials of the fund “Odesa Real School of St. Paul” have documents on the history of the formation and reorganization of the school, the educational process, the composition of students and teachers, and auxiliary personnel who worked during the 1970s to 1920.

Key words: Odesa Real School of St. Paul, education, secondary education, Odesa, memories, sources, State Archives of the Odesa region.

ДОКУМЕНТАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ОДЕСЬКОГО РЕАЛЬНОГО УЧИЛИЩА СВ. ПАВЛА

Наталія ОмельчукАспірантка
Кафедра історії України
та спеціальних історичних дисциплін
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
вул. Всеволода Змієнка, 2, Одеса, 65082, Україна**Abstract**

Ukraine's integration into the European community has raised the question of the appropriate level of education and its reform, including in secondary school. This requires appropriate updates, qualitative changes in its structure, content, methods and means of teaching, new organizational and pedagogical approaches. New demands are arising for secondary education, they require not only knowledge and skills, but also the development of personal qualities, social and professional mobility of a person. Reforms in the educational sector of Ukraine, which are aimed at creating a national system of school education taking into account the best examples of world and domestic experience, require more active use of historical achievements and traditions of Ukrainian education.

One of the directions of such traditions is real education, which gave skills for professional activity, oriented students to acquire applied professions.

Анотація

Інтеграція України до європейської спільноти поставила питання про відповідний рівень освіти та її реформування, в тому числі в середній школі. Це потребує відповідних оновлень, якісних змін її структури, змісту, методів та засобів навчання, нових організаційно-педагогічних підходів.

ORCID iD:

<https://orcid.org/0009-0004-8188-0421>

E-mail: spogadyvkorobkah@gmail.com

Цитування:

Омельчук Н. Документальні джерела з історії Одеського реального училища св. Павла. *Чорноморська минувшина*: зап. Від історії козацтва на півдні України: зб. наук. праць/ за ред. В. А. Смолія. Одеса : ФОП Бондаренко М.О., 2024. Вип. 19. С. 141–150.

Отримано: 11.12.2024

0,85 д.а.

Виникають нові запити до середньої освіти, вони вимагають не лише знань та вмінь, а й розвитку особистісних якостей, соціально-професійної мобільності людини. Реформи в освітній галузі України, які спрямовані на створення національної системи шкільної освіти з урахуванням найкращих зразків світового й вітчизняного досвіду, потребують більш активного використання історичних надбань і традицій української освіти.

Одним з напрямів таких традицій є реальна освіта, що давала навички для професійної діяльності, орієнтувала учнів на здобування прикладних професій. Серед них і Одеське реальне училище св. Павла.

В даній публікації досліджуються документальні джерела з історії училища, які поділяються на нарративні – у вигляді спогадів випускників училища про однокласників, вчителів, освітній процес, побут та архівні джерела. З'ясовано, що останні презентовані окремим фондом в Державному архіві Одеської області, що містить понад 4,5 тисяч справ. Матеріали фонду “Одеське реальне училище св. Павла” має документи з історії становлення та реорганізації училища, освітній процес, склад учнів та вчителів, допоміжний персонал, який працював протягом 70-х років XIX ст. по 1920 р.

Ключові слова: *Одеське реальне училище св. Павла, освіта, середня освіта, Одеса, спогади, джерела, Державний архів Одеської області.*

Сучасний етап розвитку освіти в Україні характеризується оновленням, якісними змінами його структури, змісту, методів та засобів навчання, новими організаційно-педагогічними підходами. Розвиток освіти сприяє подоланню кризових явищ у суспільстві, поліпшенню рівня життя населення, забезпеченню національних інтересів, зміцненню авторитету держави. Вивчення історії формування середньої освіти в Україні становить науковий та практичний інтерес з огляду на її постійну реформацію та поступову інтеграцію у систему європейського освітнього співробітництва. Головна зміна, що впливає на сучасну ситуацію у сфері освіти, – прискорення темпів її розвитку. Як наслідок реформ виникають нові запити до освіти, що вимагають не лише знань та вмінь, а й розвитку особистісних якостей, соціально-професійної мобільності людини. В результаті школа має готувати учнів до постійних змін у їхньому житті, формуючи в них такі якості як мобільність, динамізм, конструктивність. У цьому зв'язку актуальність дослідження професійної – реальної освіти зумовлюється необхідністю відтворення історичного тла та з'ясування тенденцій і досвіду освітньої діяльності в минулому. Особливу увагу слід звернути на виховання та освіти, що надає фахові навички, які допомагають отримати професію. У XIX ст. такі заклади мали назву “реальні”, і надавали їх окремі училища. Приклади організації перших реальних “математично-механічних” шкіл були в Німеччині у XVIII ст. Розвиток науково-технічного прогресу та необхідність держав отримати кваліфіковані кадри змушували уряди переглядати відомий класичний освітній процес. Особливістю таких шкіл ставала відсутність або невелика кількість годин для класичних стародавніх мов, і збільшення предметів, що були пов'язані з природничими науками та технічними навичками. Таких шкіл в Німеччині на середину XIX ст. було відкрито 56, а на кінець століття вже 179. В Австрії також запроваджували реальну освіту і на початок XX ст. в Буковині та Галичині було вже близько 20 реальних шкіл та гімназій [10; 11]. В Російській імперії реальна освіта почала розвиватися з 30-х років XIX ст. Спочатку відкривались реальні класи, потім цілі відділення. Предметами викладання були практична хімія, практична механіка, малювання

та креслення. Такі відділення відкривались при гімназіях і мали 6 класів. В таких класах мали навчатися діти купців та міщан, по закінченню вони користувались привілеями комерційних училищ, звільнялись від тілесних покарань та рекрутської повинності (за певну оплату). На середину XIX ст. реальні гімназії та школи існували переважно в Москві, Петербурзі та Варшаві. Так званні Великі реформи 60-70-х років XIX ст. охопили і освітню галузь. Був прийнятий статут 1864 р. «Про реальні гімназії та прогімназії». Мета їх була підготувати учнів до вступу до вищих спеціальних навчальних закладів, поряд з класичними гімназіями. Вступати до реальних гімназій могли діти всіх станів та віросповідань. У 1871 р. реальні гімназії були перейменовані в реальні училища. За новим статутом 1872 р. метою реальних гімназій стало надання загальної освіти з пристосовану до «практичних потреб та до набуття технічних знань» [11, с. 408–413]. Курс навчання був як шість, так і сім класів. Випускники мали можливість вступати до вищих технічних, промислових, торгових, інженерних навчальних закладів, але не в університети, пізніше їм дозволили вступати на фізико-математичні та медичні факультети університетів. В 70-х роках XIX ст. реальних училищ було вже 67, а на 1914 р. – 284 [10; 11, с. 408-413]. Не виключенням були й українські землі. Зокрема, в Одесі реальна школа з'явилась вже в 20-х роках XIX ст. з появою німецьких колоністів. Однак реальні училища з шести або семи класними курсами з'являються лише в 1870-х роках. Всього в Україні на 1915 р. було 42 реальних училища – в Києві, Харкові, Чернігові, Полтаві, Луцьку та інших містах [1, с. 10; 3; 9; 12]. На півдні України таких училищ було всього близько 10 – в Одесі, Миколаєві, Херсоні, Сімферополі, Катеринославі, Маріуполі, Мелітополі, Єлисаветграді [1, с. 10; 4; 5; 8; 14]. На сьогодні стан вивчення реальної освіти в Україні є досить загальний та фрагментарний, незважаючи на наявність архівних фондів і спогадів про окремі реальних гімназій та училища [1; 2; 3; 16]. Серед тих реальних училищ, що виникають або реорганізуються в 1870-х роках було Одеське реальне училище святого Павла. Вивчення його історії теж носить досить фрагментарний та описовий характер, і головним в процесі дослідження історії училища носять джерела. Отже, вищезазначене дозволяє сформулювати мету даної публікації – охарактеризувати документальні джерела з історії училища, а саме опубліковані спогади і матеріали фондів Державного архіву Одеської області [15].

Училище було відкрито в 1876 р. в Одесі через потребу в збільшенні подібних закладів освіти. Однак початки його функціонування слід віднести до початку XIX ст., коли в Одесі збільшилася кількість німецьких колоністів і виникла потреба у школі, що спочатку відкрили при церкві, а у 1857 р. перетворили на приватне училище. Відповідно після зазначеного вище Статуту 1872 р. реальні училища відкривались в найбільших містах України, і в Одесі в тому числі. До навчання могли допускатися учні всіх станів та віросповідань, як зазначалось вище. В училищі могли навчатися як хлопці, так і дівчата.

Так, кількість учнів з 1877 до 1894 рр. зроста майже у 2,5 разів з 163 до 351. Учні німецьких колоністів склали у 1890 р. 111 осіб, учні-протестанти склали: у 1877 р. – 33%, 1878 р. – 22%, 1879 р. – 22%, 1880 р. – 19%, 1890 р. – 28% [20, с. 315, 318-349]. Крім учнів німецького, в училищі навчались євреї, українці, росіяни та поляки. Як згадував пізніше своє навчання в училищі, відомий революціонер, учасник міжнародного та російського комуністичного руху, радянський партійний керівник Лев Троцький, справжнє ім'я та прізвище якого Лейба Бронштейн: «Склад учнів у реальному училищі був різноплемянний та різносповідний. Прямого національного цькування в училищі не було. Цьому перешкождала до певної міри вже національна строкатість учнівського, й викладацького складу. Прихований шовінізм, проте, відчувався і час від часу проривався назовні. Історик Любимов допитував з особливою пристрасстю учня-поляка про переслідування православних поляками у Білорусії та Литві. Міцкевич, смаглявий і худорлявий хлопчик, стояв із прозеленню на щоках, стиснувши зуби і не кажучи жодного слова...». Троцький одинаково гостро відчував «причіпки історика до поляків, француза Бюрнанда до німців, а православного священика до юдеїв» [13, с. 108–109].

В програмі училища передбачалось викладання таких предметів, як Закон Божій, російська, французька та німецька мови, арифметика, геометрія, каліграфія, всесвітня та російська історія, географія, геометрія, креслення, музика. Більшість предметів викладалось російською мовою, хоча в гімназії, яка була попередницею училища викладання йшло німецькою мовою. В програмі зазначалось, що метою навчання є підготовка хлопців «до комерційної та ремесничої діяльності», а дівчат до «пізнання домашнього господарства» [15, ф. 52, оп. 4, спр. 1, арк 1–10; 13, с. 105–17]. Учні мали носити формений одяг. Училище утримувалось на кошти лютеранської парафії. Вже на межі століть училище відкрило будинок для сиріт та спортзал, найкращий в місті, значну бібліотеку, природничий кабінет [15, ф. 52, оп. 2, спр. 33, 37–40].

Директора та інспектора призначали церковною радою та затверджувались в Міністерстві народної освіти. Так, почесним піклувальником училища був доктор медицини був Вільгельм Вагнер, директором Християн фон Шванебах, в.о. інспектора фізик і математик Микола Камінський, в 1893 р. директором училища став М. Камінський, а інспектором викладач словесності Антін Крижанівський [7, с. 297]. Він раніше був директором Катеринославського реального училища, активним діячем Катеринославської ученої архівної комісії та Катеринославської «Просвіти». Один з відомих меценатів та громадських діячів Євген Чикаленко згадував, що Антін Крижанівський та, ймовірно, Петро Злотчанський входили до одеського громадського руху: крім Л. Смоленського, М. Комара та М. Климовича, їх було «душ до двадцяти п'яти, переважно гімназіяльні учителі, були люди ідейні, віддані щиро справі національного відродження українського народу. З них, крім згаданих, були: старий Михайло Боровський, Антін Крижановський, брати Олексій і Григорій Андрієвські, Кость Іващенко, Іван Руденко, Григорій Смирнов, Олексій Левицький, Петро Злотчанський, Антін Синявський, А. Погибка, Дмитро Сигаревич» [18, с. 205]. Найдовше директором училища став викладач іноземних мов статський радник Ернст Міттельштейнер, який працював членом піклувального товариства глухонімих, директором приватного комерційного училища Г. Файга, головою педагогічної ради приватної жіночої гімназії М. Маєвської, членом піклувальної ради жіночого комерційного училища південно-російського німецького товариства.

У училищі у 1890 р. працювали відомі педагоги: викладали математику Іван Юрченко та Петро Злотчанський, хімію – Григорій Смирнов, російську мову та літературу – Антон Крижанівський та Антон Гамов, німецьку мову – Микола Струве, французьку мову – Густав Бюрнанд та Йосип Кальсадо, географії – Валеріян Жуковський, історії – Іван Любімов, малювання – Олександр Швайкевич, чистописання – Людвиг Змигродський, креслення – Володимир Шмидт, гімнастики – Богуміл Новак, в підготовчих класах викладали – Іван Руденко та Петро Чапельський. Цікаво, що Закон Божій викладали пастори євангелічно-лютеранської церкви св. Павла, представники православного духовенства – Ігнатій Чемена та Семен Петровський, римсько-католицького – Димитрій Туманов та іудейського – Наум Цигельман [7, с. 297].

Училище закінчили багато майбутніх талановитих діячів, зокрема згаданий вище Лев Троцький; архітектор, меценат Владислав Городецький, якого називали “Київським Гауді” і який побудував в Києві багато знаменних речей, зокрема так званий “Будинок з хімерами” та Костьол Святого Миколая; український радянський інженер в галузі ракетно-космічної техніки Валентин Глушко, який створив перші в світі зразки електротермічного ракетного двигуна; спортсмен, льотчик-випробувач, пілот-авіатор Сергій Уточкін; український художник побутового напрямку та портретист Євген Буковецький; радянський поет Едуард Багрицький.

Один з випускників вищезгаданий Лев Троцький залишив спогади про своє навчання, які назвав «Моя життя: Опыт автобиографии». В них автор характеризував як навчання в училищі в цілому, так і конкретних викладачів, яких в більшості характеризував не дуже позитивно: «фізик Камінський винайшов власний прилад для доказу закону Бойль-Марнота

щодо пружності тіл. Після демонстрації приладу завжди було два-три учні, які добре розрахованим пошепком говорили один одному: «От як здорово!.... А хто винахідник цього приладу? Камінський відповідав недбало своїм застудженим фальцетом: «Я конструював» (тут напевно йдеться про закон Бойля –*Мариотта*, який є одним з основних про газові стани. – Н.О.). «Антон Васильович Крижанівський, вчитель словесности. Це був рижебородий хитрун, із семінаристів, великий любитель подарунків, з трохи ліберальним нальотом..... Математик Юрченко був кремезний флегматик, собі на умі, на прізвисько биндюжник, що на одеській говірці означає звощик-важковоз. Юрченко казав “ти” з першого класу до останнього – не соромився у виразах. Своєю врівноваженою грубуватістю він викликав до себе певного роду повагу, яка з часом, однак, розвіялася... Непоганий математик Злотчанський, проте, дивився кудись поверх учнів, поверх занять і навіть поверх самої математики... Історію викладав Любимов, міцний і осанистий чоловік, із золотими окулярами на невеликому носі та з мужньою молодою борідкою навколо повного обличчя. Під час уроків він іноді несподівано спалахував вогнем і зловтішно оглядався навколо, ловлячи шепіт, що ніби вимовляв образливі слова. Клас здивовано насторожувався... . Географа Жуковського боялися як вогню. Він різав школярів як автоматична м'ясорубка. Під час уроків Жуковський вимагав якоїсь нездійсненої тиші. Нерідко, обірвавши розповідь учня, він насторожувався з виглядом хижака... Усі знали, що це означає: треба не ворухитися і по можливості не дихати. ... Основним учителем німецької мови був Струве, міцний німець з великою головою та бородою, що доходила до пояса. На маленьких, майже дитячих ніжках цей чоловік перевалював своє важке тіло, яке здавалося *вміщенням* добродушності. Струве був чесною людиною, страждав через неуспіхи своїх учнів, хвилювався, просив, горісно переживав кожну поставлену їм двійку... . Струве був трошки смішною, але загалом симпатичною фігурою. Французьку мову викладав Густав Самойлович Бюрнанд – швейцарець, худорлявий чоловік, з плоским, наче з-під лежат профілем, з невеликою лисиною, з тонкими синіми і недобрими губами, гострим носом і з таємничим великим шрамом, у вигляді літери ікс, на лобі. Бюрнанда все до одного терпіти не могли, і було за що. Старшим швейцаром, який відігравав неабияку роль у нашому житті, був незворушний німець Антін, з дуже солідними бакенбардами. Щодо запізньєнь, залишення без обіду, ув'язнення в карцер, Антін мав начебто лише технічну, але насправді значну владу, і з ним треба було зберігати дружні стосунки. Принаймні він для всіх нас був одним із стовпів реального училища св. Павла» [13, с. 66–72].

Спогади про вчителя російської мови та літератури Антіна Гамова залишили декілька його учнів. Зокрема Л. Троцький та відомий графік, художник книг та шрифтів, каліграф Вадим Лазуревський. Перший зауважував, що А.Гамов викладав у старших класах: «Це був молодий ще, пухкий, дуже короткозорий і хворобливий блондин без жодного вогника і без любові до предмету. Ми сумно шкутильгали за ним від розділу до розділу. На довершення Гамов був ще й неакуратний і затягував украй перегляд наших письмових робіт...» і хоча Гамов не повернув одного разу учням письмові роботи, найкращі з них він зберігав досить довго, серед них і письмові роботи самого Троцького [6, с. 17]. Про це згадував, син учителя, видатний вчений фізик Георгій Гамов. До речі згадати, що дружина викладача Гамова Олександра Арсеніївна Лебединцева викладала історію та географію в одній з жіночих гімназій Одеси. Вадим Лазурський навчився вже у 1922 р. в реорганізованій з реального училища профтехшколс «Металл-IV», де залишались вчителі училища: «уроки російської мови та літератури ... вів немолодий вже, дуже досвідчений та добрий педагог Антон Михайлович Гамов. Він був підсліпуватий... Але у незрячого Антона Михайловича був загострений слух. І часто, перервавши учня, що відповідав урок, він стукав по кафедрі і говорив: «Що це за балаканина? У самому центрі класу завелось якесь вогнище зарази, яке заважає вести урок!» [6, с. 17–18].

Враховуючи революційний час, в який існувала школа було б дивно, щоб вони не захопили учнів або вчителів. Однак за згадками того самого Л.Троцького: «Про революційні

питання у школі при мені ще не було й мови. Пошепки передавали, що в приватній гімнастичній залі у чеха Новака збиралися якісь гуртки, що були арешти, що саме за це Новак, який викладав у нас гімнастику, звільнений з училища та замінений офіцером» [13, с. 96].

Крім значних наративних джерел, основними джерелами інформації є документи у фондах Державного архіву Одеської області: «Управління Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора» (ф. 1), «Канцелярія Одеського градоначальника» (ф. 2), «Одеська міська дума» (ф. 4), «Одеська міська управа» (ф. 16), «Канцелярія Попечителя Одеського навчального округу» (ф. 42), «Новоросійський університет» (ф. 45), «Одеське міське ремісниче училище» (ф. 49), «Одеське приватне чоловіче училище Г.Ф.Файга» (ф. 101), (ф. 115, 118, 119), «Вечірні загальноосвітні курси при 1-му Одеському реальному училищі» (ф. 128), «Одеський [міський] статистичний комітет» (ф. 274), «Одеське реальне училища В.А.Жуковського» (ф. 432), фонди інших Одеських гімназій та училищ (ф. 115, 118, 119, 121, 122, 123, 125, 126) тощо. Однак основним фондом з історії училища св. Павла є фонд «Одеське реальне училище св.Павла» (ф. 52). Фонд має 4 839 одиниць зберігання, що охоплюють період з 1858 по 1920 рр. Документи фонду досить різноманітні та відображають як адміністративні діяльність керівництва училища, його освітній процес, так і окремі аспекти побутової історії. Документи можна поділити на декілька груп: перша група – матеріали про відкриття училища, його організацію, листування між міністерством народної освіти та Одеським навчальним округом, загальні для всіх середніх закладів, в тому числі реальних училищ, статuti та правила; друга група – документи, що відображають роботу педагогічного колективу щодо організації навчального процесу в училищі св. Павла; третя група – особові справи учнів училища; четверта група – особові справи викладачів та персоналу училища.

Перша група – матеріали про необхідність відкриття реального училища, реорганізацію відповідної гімназії та постановка мети, завдань та принципів реальної освіти. В цій групі варто відзначити справи про загальні для всіх закладів освіти, і в тому числі реальних училищ статuti та положення, а також наприклад правила поведінки для учениць на 1896 р., яким серед іншого було заборонено брати участь у продажі лотерейних білетів та відвідувати міську публічну бібліотеку [15, ф. 52, оп.1, спр. 6403, арк. 1–2]. Загальний характер мають і протоколи комісій 1894-1895 рр., створених для обговорення питань та відповідей для 2-го з'їзда діячів з технічної та професійної освіти в Росії [15, ф. 52, оп. 2, спр. 46], за 10 років до цього це питання теж розглядалась, як варіант реорганізації програм сумісних з реальними училищами та політехнічними, технологічними та інженерними закладами [15, ф. 52, оп. 2, спр. 4, арк. 77].

Друга, третя та четверта групи документів, стосуються безпосередньої функціонування реального училища св. Павла протягом 1876–1920 рр. Серед документів наявні звіти, листування, статuti, господарська частина діяльності тощо. Відзначимо декілька найбільш характерних і цікавих. Так, лист директора училища до Піклувальника Одеським навчальним округом Х. П. Сольському надає інформацію про історію реорганізацій училища, зокрема про створення з 1825 р. при євангелістсько-лютеранській церкві св. Павла училище, яке було реформовано у 1841 р. в загальноосвітній заклад, а у 1857 р. в приватне реальне училище, у 1869 р. в прогіназію і врешті-решт у листопаді 1876 р. внаслідок клопотання церковної ради у шестикласне реальне училище [15, ф. 52, оп. 2, спр. 56, арк. 100–101]. Звітня документація насичена статистичними даними і дає можливість порівняльного аналізу. Наведемо деякі дані. Так, у 1877 р. було 163 учня, з них у 1 класі – 55, у 2 класі – 49, у 3 класі – 40, у 4 класі – 19, найбільш цікавим у справі є розподіл по віросповіданню, що опосередковано може свідчити і про етнічну належність. Так, зокрема, православних учнів було 46 – 28,2%, лютеранського – 55 учнів – 33,7%, римокатолицького – 15 учнів - 9,3%, арміяно-григоріанського – 1 учень, 0,6%, караїмського – 2, 1,2%, єврейського (іудейського) – 44 учня, 27%. За станами розподіл відбувався наступним чином: учнів з дворян та чиновників – 34, з “міського стану” – 82, з “сільського стану” – 19, іноземців – 28. У 1878 р. кількість учнів збільшилась на 59, тобто стало 222, цікавим є при цьому зміни в

розподілі за віросповіданнями та станами. Отже за віросповіданням: православного учнів було 62 – 27,9%, лютеранського – 61 учнів – 27,5%, римо-католицького – 24 учнів - 10,8%, арміяно-григоріанського – 4 учнів, 1,8%, караїмського – 1, 0,5%, іудейського – 70 учня, 31,5%. За станами: учнів з дворян та чиновників – 46, з “духовного стану” – 1, з “міського стану” – 111, з “сільського стану” – 26, іноземців – 38. Набагато збільшилась кількість православних та іудеїв, а також учнів з міщан, купців тощо. На 1914 р. учнів було вже 516, але тенденція дещо змінюється в кількості учнів за віросповіданням: православних учнів було 241 – 46,78%, лютеран і реформатів – 61 учнів – 27,5%, католиків – 138 учнів - 26,78%, іудеїв – 81 учня, 15,78%, інших – 7, 1,48%. Досить серйозно і детально змінився розподіл за станами: учнів з спадкових дворян – 34, з особистих дворян та чиновників – 89, з почесних громадян і купців – 54, з міщан – 182, з козаків – 6, селян – 92, іноземців – 59 [15, ф. 52, оп. 3, спр. 3, арк. 12–13; оп. 2, спр. 45, арк. 3–4]. На 1905 р. середня загальна успішність в училищі складала 85,4%, в шостому класі – 84,6%, в сьомому класі – 91,7% [15, ф.52, оп. 2, спр. 56, арк. 195].

Завершальний етап існування училища представлений досить оригінальними та своєрідними документами. Серед них статут училища, яке тепер складалось з трьох: німецька реальна гімназія св. Павла з підготовчими класами, німецький жіночий лицей (гімназія) св. Павла з торговими класами, німецька народна школа св. Павла. Випускники гімназій мали такі самі права, як і ті, що закінчили українські та німецькі гімназії. Зазначалось, що навчатися в цих закладах могли діти як німецькопідданих та колоністів, так і діти українського підданства. Окремо зазначалось, що учениці, які завершили повний курс жіночої гімназії користувались правами класних дам та викладачок українських середніх навчальних закладів з правом вступати до вищих навчальних закладів. Всі три школи знаходились у підпорядкуванні українського міністерства народної освіти та німецького міністерства закордонних справ. Німецький консул в Одесі (за посадою) мав бути головою піклувальної ради і до ради входили як німецькопіддані, так і особи з церкви св. Павла не німецького підданства. Українські викладачі шкіл зберігали за собою право на пенсію України, німецькі викладачі або вчителі союзних держав – пенсію Німеччині. Німецька школа мала давати підготовку для практичної діяльності в галузі торгівлі та промисловості, а серед навчальних предметів замість латинської мови учні могли обирати англійську [15, ф. 52, оп.1, спр. 6401, арк. 3–7]. Отже, період 1918 р. під час значних реформ в Українській державі гетьмана П. Скоропадського відбився і на функціонуванні училища св. Павла.

Складний для української історії 1919 р. позначився і на справах училища. З одного боку документи свідчать про його стабільне функціонування, що показують вибори в квітні 1919 р. делегаток до педагогічної ради з кола учениць, були обрані: від першого класу Ельза Вельфле, другого – Гольду Фіхтнер, третього – Катерину Шац [15, ф. 52, оп. 1 спр. 6406, арк. 1–2]. З іншого боку в цьому ж квітні-травні Німецька комуністична група, яка була в Одесі вважала необхідним зайняти приміщення училища під штаб [15, 52, оп. 2, спр. 45, арк. 8–9], а через декілька місяців у липні Ревком УРСР в Одесі не дозволив мати в училищі колекцію холодної зброї, яку використовували як наочність для уроків історії та яка зберігалась у природньо-історичному музеї училища. та постановила вилучити колекцію за відповідним ретельним описом [15, ф. 52, оп. 2, спр. 38, арк. 3–6, див. додаток до публікації].

Одна з найбільших складових матеріалів фонду це особові справи учнів та викладачів училища. В них міститься значна інформація про соціальне походження, матеріальне становище, учениць, заяви батьків, оцінки з залікових предметів тощо. Окремі справи дозволяють висвітлити позашкільне життя учнів та умови їх побуту. Особливого значення набувають візуальні матеріали – це особисті фото учнів, їхні атестати, учнівські білети, свідоцтва, відомості успішності тощо. На жаль, значна частина справ не зберіглася. Наприклад, з опису відомо про особисту справу майбутнього архітектора Кишинєва Євгена Олександровича Бернардацці, з родини відомих архітекторів Одеси [оп. 1, спр. 370]. Специфічним зокрема виявилось те, що четверо дітей директора Ернеста Міттельштейнера теж навчались в училищі [15, ф. 52, оп. 1, спр. 3289–3292].

У матеріалах фонду наявні особові справи викладачів, документи їхньої атестації, матеріали до викладання окремих предметів, пропозиції щодо вдосконалення роботи. Особові справи таких викладачів і директорів про яких йшлося вище у спогадах Л. Троцького і не лише їх, розкривають біографічні дані, професійні досягнення, доповнюють уявлення про їх повсякденне життя. Серед них особові справи викладачів М. Базилевича, П. Злотчавського, М. Камінського, М. Крижанівського, Е. Міттельштейнера М. Струве, І. Юрченко, Р. Бауера, викладачки Л. Безсмерної та інших. В одній справі викладача А. Стемпковського зазначено, що він відкрито заявив у 1919 р. про те, що є прихильником радянської влади [15, ф. 52, оп. 2, спр. 216].

Отже, історія Одеського реального училища св. Павла має представницьке коло джерел. Вони презентовані як спогадами учнів і випускників училища, найбільш яскравими з яких є спогади революційного радянського діяча Л. Троцького, а також справами у фондах Державного архіву Одеської області. Документи характеризують створення та реорганізації училища, освітній процес, учнівський та викладацький склад протягом 70-х років XIX ст. по 1920 р.

Документи:

Документ 1. Заява директора Одеського реального училища св. Павла до коменданта міста Одеси з проханням залишити колекцію холодної зброї в училищі для наочних занять з історії. Квітень 1919 р. (Оригінал, машинопис, рос. мова. Переклад – авторки публікації).

Заява

Маю честь довести до відома коменданта м. Одеса, що при історичному музеї Реального училища св. Павла за час війни було складено невелику колекцію Х О Л О Д Н О Ї зброї, як наочний посібник для уроків викладання історії, колекція складається з пожертв [експонатів] колишніми вихованцями вищезазначеного училища.

Прилагаємо при цьому список предметів колекції, маю честь просити Вашого розпорядження щодо залишення колекції в стінах училища, в приміщенні природничо-історичному музею, виключно як наочний посібник для вивчення історії.

Директор А. [.....]

Вчитель історії [.....]

Адреса: Одеса, Лютеранський пров., будинок 2, Реальне уч. Св. Павла.

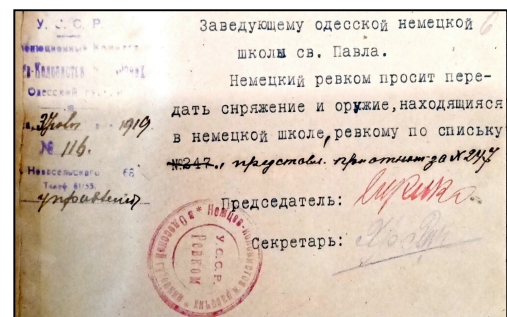
Документ 2. Лист голови Німецького ревкому директору Одеського реального училища св. Павла про необхідність передати колекцію зброї до ревкому. Липень 1919 р. (Оригінал, машинопис, рос. мова. Переклад – авторки публікації).

Завідувачу Одеської німецької школи св. Павла

Німецький ревком просить передати спорядження та зброю, що знаходиться в німецькій школі, ревкому за списком, наданим при відн. за № 247.

Голова [.....]

Секретар [.....]

Державний архів Одеської області, ф. 52. оп. 2, спр. 38, арк. 4, б.

Джерела та література:

1. Бобров В.В. Становлення та розвиток ліцеїв і гімназій півдня України у XIX – на початку XX століть: автореферат дис... канд. пед. наук., спец. 13.00.01. Київ, 1998. 21 с. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/20116/100310037.pdf?sequence=1> (дата звернення: 09.10.2024).

2. Дмитренко Т.О. Професійно-технічна освіта. Реальні училища. *Педагогічна Харківщина*: Довідник. Харків, 1997. С. 118–119.

3. Козоріз В. Від реального училища до Університету [Електронний ресурс]. URL: <https://khntusg.com.ua/vid-realnogo-uchilishha-do-universitetu/> (дата звернення: 29. 09. 2024).
4. Колечків П. Історія Єлисаветградського реального земського училища. 2013 р. URL: <https://dakiro.kr-admin.gov.ua/zmi/2013-r4.php> (дата звернення: 29. 09. 2024).
5. Кременчуцьке Олександрівське реальне училище [Електронний ресурс]. URL: <https://okrain.net.ua/article/read/istoriya-kremenchugskogo-aleksandrovskogo-realnogo-uchilisha.html> (дата звернення: 09. 10. 2024).
6. Лазурский В. В. Путь к книге: Воспоминания художника. М.: Книга, 1985. 288 с. URL: https://imwerden.de/pdf/lazursky_put_k_knige_vospominaniya_khudozhnika_1985__ocr.pdf (дата звернення: 09. 10. 2024).
7. Новороссийский календар на 1891 г. Одеса: “Экономическая” тип., 1890. 320 с.
8. Степанова О. Єлисаветградське реальне училище — «розсадник» українства і науки [Електронний ресурс]. URL: <https://dozor.kr.ua/post/elisavetgradske-realne-uchilische--rozsadnik-ukrainstva-i-nauki-4562.html> (дата звернення: 29. 09. 2024).
9. Полтавське реальне училище. *Полтавщина: енциклопедичний довідник* / за ред. А. В. Кудрицького. Київ: УЕ, 1992. С. 748. <https://archive.org/details/p0ltavshina/page/n785/mode/2up> (дата звернення: 29. 09. 2024).
10. Реальна освіта, реальне училище. *Енциклопедія українознавства*. Словникова частина (ЕУ-ІІ). Париж, Нью-Йорк, 1973. Т. 7. С. 2473-2488. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/euii187.htm> (дата звернення: 29. 09. 2024).
11. Рудаков В. Е. Реальные училища. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона* : в 86 т. (82 т. и 4 доп.). СПб., 1899. Т. XXVI. С. 408-413.
12. Рудницька Н.В. Система освіти у Волинській губернії на початку ХХ ст. *Житомирщина: минуле, сьогодні, поступ у майбутнє* / ред. П. Ю. Саух, О. М. Швидак, І. І. Ярмошик. Житомир : ЖДУ ім. І. Франка. Т. 1. С. 51–57. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/9628/1/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8%20%D0%B2%20%D0%92%D0%BE%D0%BB.%D0%B3%D1%83%D0%B1.pdf> (дата звернення: 29. 09. 2024).
13. Троцкий Л. Моя жизнь: Опыт автобиографии. М., 1990. Т. 1. 327 с.
14. У Катеринославі відкрили перше реальне училище. URL: <https://midnipro.museum/events/10-zhovtnia-1875-r-u-katerynoslavi-vidkryly-pershe-realne-uchylyshche/> (дата звернення: 29. 09. 2024).
15. Фонд «Одеське реальне училище св. Павла» (ф. 52). 1876 – 1920 рр. Державний архів Одеської області. URL: https://archive.od.gov.ua/wp-content/old-files/EL_ARH/F/daoo_doradanskiefondi_pajavni.pdf (дата звернення: 10.10.2024).
16. Фонд «Київське перше реальне училище» (ф. 95). 1873 –1920 рр. Державний архів міста Києва. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/index.php/602-25-10-2021> (дата звернення: 10.10.2024).
17. Чернявська О. Комерційне училище Г. Файга в Одесі як приватний середній спеціальний навчальний заклад на Півдні України. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2016. Вип. 1. Ч. 3. с. 137–142. URL: http://catalog.library.tnpu.edu.ua/naukovi_zapusku/hystory/2016_1_3.pdf (дата звернення: 29. 09. 2024).
18. Чикаленко Є. Спогади (1861-1907). [Електронний ресурс]. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/pamyatniki-istorii-i-arkhitektury/pamyatniki-evrejskoj-kultury?id=12067> (дата звернення: 09. 10. 2024).
19. Парамонов Ю. Лютеранський квартал [Електронний ресурс]. URL: http://obodesse.at.ua/publ/ljuteranskij_kvartal/1-1-0-96 (дата звернення: 09. 10. 2024).
20. Bienemann F. Werden und Wachsen : einer deutschen Kolonie in Süd-Russland : Geschichte der evangelisch-lutherischen Gemeinde zu Odessa. Odessa, 1893. 460 с. URL: <https://pbc.gda.pl/dlibra/publication/20322/edition/71142/content> (дата звернення: 09. 10. 2024).

References:

1. Bobrov V.V. Stanovlennia ta rozvytok litseiv i himnazii pivdnia Ukrainy u XIX – na pochatku XX stolit: avtoreferat dys... kand. ped. nauk., spets. 13.00.01. Kyiv, 1998. 21 s. URL: <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/20116/100310037.pdf?sequence=1> (data zvernennia: 09.10.2024). [in Ukrainian].
2. Dmytrenko T.O. Profesiino-tekhnicna osvita. Realni uchylyshcha. Pedahohicna Kharkivshchyna : Dovidnyk. Kharkiv, 1997. S. 118–119. [in Ukrainian].

3. Kozoriz V. Vid realnoho uchylyshcha do Universytetu [Elektronnyi resurs]. URL: <https://khntusg.com.ua/vid-realnogo-uchilishha-do-universitetu/> (data zvernennia: 29. 09. 2024). [in Ukrainian].
4. Koliechkiv P. Istoriiia Yelysavethradskeho realnoho zemskoho uchylyshcha. 2013 r. URL: <https://dakiro.kr-admin.gov.ua/zmi/2013-r4.php> (data zvernennia: 29. 09. 2024). [in Ukrainian].
5. Kremenchutske Oleksandrivske realne uchylyshche [Elektronnyi resurs]. URL: <https://okrain.net.ua/article/read/istoriya-kremenchugskogo-aleksandrovskogo-realnogo-uchilischa.html> (data zvernennia: 09. 10. 2024). [in Ukrainian].
6. Lazurskyi V. V. Put k knyhe: Vospomynaniia khudozhnyka. M.: Knyha, 1985. 288 s. URL: https://imwerden.de/pdf/lazursky_put_k_knye_vospominaniya_khudozhnika_1985__ocr.pdf (data zvernennia: 09. 10. 2024). [in Russian].
7. Novorossyiskyi kalendar na 1891 h. Odesa: "Экономыческаиа" typ., 1890. 320 s. [in Russian].
8. Stepanova O. Yelysavethradske realne uchylyshche — «rozsadnyk» ukrainstva i nauky [Elektronnyi resurs]. URL: <https://dozor.kr.ua/post/elisavetgradske-realne-uchilische--rozsadnik-ukrainstva-i-nauki-4562.html> (data zvernennia: 29. 09. 2024). [in Ukrainian].
9. Poltavske realne uchylyshche. Poltavshchyna: entsyklopedychnyi dovidnyk / za red. A. V. Kudrytskoho. Kyiv: UE, 1992. S. 748. <https://archive.org/details/poltavshina/page/n785/mode/2up> (data zvernennia: 29. 09. 2024). [in Ukrainian].
10. Realna osvita, realne uchylyshche. *Entsyklopediia ukrainoznavstva*. Slovnykova chastyna (EU-II). Paryzh, Niu-York, 1973. T. 7. S. 2473-2488. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/euii187.htm> (data zvernennia: 29. 09. 2024). [in Ukrainian].
11. Rudakov V. E. Realnye uchylyshcha. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона : v 86 t. (82 t. y 4 dop.). SPb., 1899. T. XXVI. S. 408-413. [in Russian].
12. Rudnytska N.V. Systema osvity u Volynskii hubernii na pochatku KhKh st. Zhytomyrshchyna: mynule, sohodennia, postup u maibutnie / red. P. Yu. Saukh, O. M. Shvydak, I. I. Yarmoshyk. Zhytomyr : ZhDU im. I. Franka. T. 1. S. 51–57. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/9628/1/%D0%A1%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8%20%D0%B2%20%D0%92%D0%BE%D0%BB.%D0%B3%D1%83%D0%B1.pdf> (data zvernennia: 29. 09. 2024). [in Ukrainian].
13. Trotskyi L. Moia zhyzn: Opyt avtobyohrafiy. M., 1990. T.1. 327 s. [in Russian].
14. U Katerynoslavi vidkryly pershe realne uchylyshche. URL: <https://midnipro.museum/events/10-zhovtnia-1875-r-u-katerynoslavi-vidkryly-pershe-realne-uchylyshche/> (data zvernennia: 29. 09. 2024). [in Ukrainian].
15. Fond «Odeske realne uchylyshche sv. Pavla» (f. 52). 1876 – 1920 rr. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti. URL: https://archive.od.gov.ua/wp-content/old-files/EL_ARH/F/daoo_doradanskie-fondi_najavni.pdf (data zvernennia: 10.10.2024). [in Russian].
16. Fond «Kyivske pershe realne uchylyshche» (f. 95). 1873 –1920 rr. Derzhavnyi arkhiv mista Kyieva. URL: <https://archive.kyivcity.gov.ua/index.php/602-25-10-2021> (data zvernennia: 10.10.2024). [in Ukrainian].
17. Cherniavska O. Komertsiine uchylyshche H. Faiga v Odesi yak pryvatnyi serednii spetsialnyi navchalnyi zaklad na Pivdni Ukrainy. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka*. Seria: Istoriiia / Za zah. red. prof. I. S. Zuliaka. Ternopil: Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka, 2016. Vyp. 1. Ch. 3. s. 137–142. URL: http://catalog.library.tnpu.edu.ua/naukovi_zapusku/hystory/2016_1_3.pdf (data zvernennia: 29. 09. 2024). [in Ukrainian].
18. Chykalenko Ye. Spohady (1861-1907). [Elektronnyi resurs]. URL: <http://histpol.pl.ua/ru/pamyatniki-istorii-i-arkhitektury/pamyatniki-evrejskoj-kultury?id=12067> (data zvernennia: 09. 10. 2024). [in Ukrainian].
19. Paramonov Yu. "Liuteranskyi kvartal" [Elektronnyi resurs]. URL: http://obodesse.at.ua/publ/ljuteranskij_kvartal/1-1-0-96 (data zvernennia: 09. 10. 2024). [in Ukrainian].
20. Bienemann F. Werden und Wachsen : einer deutschen Kolonie in Süd-Russland : Geschichte der evangelisch-lutherischen Gemeinde zu Odessa. Odessa, 1893. 460 s. URL: <https://pbc.gda.pl/dlibra/publication/20322/edition/71142/content> (data zvernennia: 09. 10. 2024). [in German].